

1586. GADA KATEHISMA TEKSTU IZCELSME
Tēvreize, Svētā kristība, Debesu atslēgas
jeb Grēku piedošana, Svētais vakarēdiens*

PĒTERIS VANAGS
Rīga

§1. Tēvreize.

Šī kristiešu galvenā lūgšana, kam pamatā Mt 6, 9-13, ir visgrūtāk analizējamais teksts 1586. g. katehismā, jo tā ir neapšaubāmi viena no pirmajām, ja ne pati pirmā latviski tulkotā kristīgā formula un tamdēļ var saturēt dažāda senuma tradīciju apvienojumu. Līdzās norādēm par šīs lūgšanas mācīšanu latviešiem, sākot jau no 13.-15. gs.,¹ par tās izplatību liecina arī mums pieejamie seši dažādie tēvreizes tulkojumi no 16. gs. (Grūnava, Gisberta, Bruno, Hāzentētera, 1585., g. katoļu katehisma un 1586. g. katehisma). Būtiski, ka šie teksti, lai arī uzrāda līdzību, tomēr vietām ir arī stipri atšķirīgi.² Tātad pat vēl 16. gs. laikā nav bijis vienas noteiktas latviešu tēvreizes teksta tradīcijas. Taču arī vācu kristīgajā literatūrā reformācijas laikā vēl nav vienota teksta.³

1586./87. g. Kurzemes rokasgrāmatā ir nevis viens, bet divi tēvreizes teksti: viens katehismā (turpmāk — K), turklāt divreiz — abās daļās un otrs — dziesmu grāmatā (turpmāk — UP). Šie teksti nav identī, trešajā lūgšanā tiem ir pat ievērojama atšķirība.

Ievads: *Muusze Thews / exkan tho Debbes* (K, ≈UP). Tēvreizes ievada tulkojums ir visgrūtāk izskaidrojamā vieta visā katehismā. Teksts stipri atšķižas no parastās Lutera katehētiskajos darbos esošās

* Šis ir pētījuma turpinājums. Ievada daļu, kā arī baušļu un ticības apliecības teksta analīzi sk. rakstā — 1586. gada latviešu katehisma tekstu izcelsme, "Baltu filoloģija", Sēj. 5. Rīga, 1995, 52.-62. lpp.

¹ Arbusow 1921: 52-53.

² Visplašāk par visu uzskaitīto tēvreizu tekstu sakaru un iespējamo hronoloģisko un genealoģisko secību rakstījis Kārlis Draviņš. Sk.: Draviņš 1959: 7-18.

³ Cohrs 1902: 289-293.

versijas: *Vater unser der du bist jm himel*;⁴ lv. *Vader vnse, de du bist ym Hemmel*.⁵ Tāda tā ir sākot no 1518. g. izdevumiem līdz pat Mazajam katehismam.⁶ Arī daudzos citos reformācijas laika avotos, ieskaitot *Eyn Bökeschen vor de leyen vnde kinder*,⁷ Rīgas dziesmu grāmatu u.c. izdevumus, tiek lietota šī formula. Tā balstās uz vēl vecāku viduslaiku tradīciju. Arī vairāki latviešu 16. gs. tulkojumi norāda tieši uz šādu oriģinālu, piem., *Tewes muss kas tu es exca[n] debbesiss* (Bruno), *tewesz muesz kha tu ese exkan debbesysz* (Gisberts).

Reformācijas laikā ir sastopama arī cita vācu tradīcija, kas atbilst latviešu tekstam 1586. g. izdevumā: *Unser Vater in dem Himmel*. Tāda ap 1520. g. lietota vairākos izdevumos: Bohēmijas brāļu katehisma vācu tulkojumā (1520), F. Melanchtona *Handbüchlein* (1523), arī Lutera Jaunās Derības tulkojumos (Mt 6, 9; Lk 11, 2) kopš 1522. g. un dažos citos darbos.⁸ Varētu domāt, ka kāds no šāda veida tekstiem ir kalpojies par avotu latviešu tulkojumam.

1. lūgšana: *Sweetytcz thope touws Wärdtcz* (K, UP). Šis teksts precīzi atbilst gan Lutera darbos, gan Rīgas dziesmu grāmatā esošajiem variantiem: *Geheiliget werde dein name*; lv. *Gehylliget werde dyn name*.

2. lūgšana: *Enakas mums touwe Walstibe* (K, UP). Šeit ir atšķirība no Lutera Mazā katehisma vācu teksta: *Dein reich komme*; lv. *Dyn Ryke kame*, tāpat arī no vecākas Lutera redakcijas: *Zu komme dein Reich*, un daudziem citiem reformācijas laika izdevumiem.⁹ Personas

⁴ Augšvācu teksts no Lutera Mazā katehisma 1529.g. izdevuma, izņemot ievadvārdus, kas pirmoreiz pievienoti 1531. g. izdevumā. Teksts citēts no: Meyer 1929.

⁵ Lejasvācu teksts citēts no 1560. g. izdevuma: *Enchiridion. De klene Catechismus, edder Christlike Tucht, vor de gemenen Parheren, Predikers vnde Hussueder. Mit einer nyen Bicht. D. Mart. Luther. Gedrucket tho Wittemberch, dorch Georgen Rhuwen Eruen. 1560.* (Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel J 273 Helmst. 8°).

⁶ Sonderegger 1976: 409.

⁷ Šo starp 1525. un 1534. g. vairākkārt izdoto grāmatiņu J.Straubergs ne visai pamatoti ir uzskatījis par galveno 1586. g. katehisma pirmās daļas avotu — Straubergs 1936: 478. Sal. arī Vanags 1995: 53.

⁸ Cohrs 1902: 291.

⁹ Sonderegger 1976: 411-412.

vietniekvārds ir atrodamas savukārt viduslaiku vācu tradīcijā 15. gs.,¹⁰ arī J. Agrikolas 1518. g. izdotajā Lutera Tēvreizes izskaidrojumā, bet Rīgas dziesmu grāmatā¹¹ vēl visā 16. gs. laikā: *To kame vns dyn ryck*. Uz šādas tradīcijas, kas acīmredzot ir valdījusi Rīgā, balstās arī visi pārējie 16. gs. tēvreizes tulkojumi latviešu valodā.

3. lūgšana: *Tows präctz notecke / Kha exkan Debbes / tha arridtczan wuerszon Semmes* (K), *Thows praetz noteke wuerszon Semmes kha exkan Debbes* (UP). Katehisma variantā ir tēvreizes tekstā parastākais lūgšanas veids, kas pilnīgi atbilst Lutera Mazā katehisma redakcijai: *Dein wille geschehe wie ym hymel also auch auff erden*; lv. *Dyn wille geschehe, else ym Hemmel, also ock vp Erden*. Šāda vārdu secība ir arī citos 16. gs. latviešu tēvreizes tulkojumos.

UP redakcija savukārt saskan ar Rīgas vācu dziesmu grāmatas formulējumu: *Dyn wille gesche vp erden alsz jm hemmel*. Tāds teksts ir arī vairākos citos reformācijas laika katehismos, sākot ar Bohēmijas brāļu katehisma vācu izdevumu 1520. g., kā arī dažās viduslaiku tradīcijās. Šī vārdu secība balstās tieši uz Jaunās Derības latīņu un grieķu tekstā: Mt 6, 10 un Lk 11, 2. Tāda tā ir arī Lutera Bībeles tulkojumos.

4. lūgšana: *Musse deniske mayse dode mums schoden* (K, UP). Atbilstoša vācu redakcija ir gan visos Lutera katehētiskajos darbos: *Unser teglich brod gib uns heute*, lv. *Vnse daglike Brodt gyff vns hüden*, gan arī lielākajā daļā citu reformācijas laika izdevumu, to starpā arī Rīgas dziesmu grāmatā: *Vnse dagelyke brod gyff vns hütten*.

5. lūgšana: *Vnde pam[m]et mums musse parrade / Ka mhes pammettam mussims parradenekims* (K, ≈UP). Teksts saskan ar Lutera Mazā katehisma 1529. g. izdevumu: *Und verlasse uns unser schuld, als wir verlassen unsern schuldigern*, tomēr vēlāk parastajā versijā ir daudzskaitlis: *Und verlasse uns unser schulde*. Daudzskaitļa forma *vnse schulde* lietota arī Rīgas dziesmu grāmatā. Latviešu tekstam atbilstoša vienskaitļa forma ir vairākos agrīnos Lutera darbos 1518.-1520. g.¹², *Bökeschen* izdevumos, kā arī vienā daļā citu vācu tekstu. Latviešu tulkojuma avots visdrīzāk tomēr varētu būt Lutera

¹⁰ Sk. Cohrs 1902: 290-291.

¹¹ Tēvreizes teksts Rīgas vācu dziesmu grāmatā citēts no 1537. g. izdevuma pēc: Geffcken 1862.

¹² Sonderegger 1976: 415.

Mazā katehisma lejasvācu variants, kur arī lietota vienskaitļa forma: *Vnnde vorlath vns vnse schuldt, alse wy vorlaten vnse schulden*.¹³

6. lūgšana: *Vnde nhe wedde mums exka[n] kārdenaschenne* (K, UP). Latviešu teksts atbilst Lutera Mazā katehisma redakcijai: *Und fure uns nicht ynn versuchung*; lv. *Vnde vöre vns nicht yn vorsökinge*. Tāds pats lūgšanas formulējums ir arī Rīgas dziesmu grāmatā un vairākos citos 16. gs. vācu izdevumos.

7. lūgšana: *Beth atpesti mums no to loune* (K), *Beth pesti mums no loune* (UP). Katehisma redakcija atbilst Lutera Mazā katehisma tekstam: *Sondern erlöse uns von dem ubel*; lv. *Sunder erlöse vns van dem öuel*. Tāds pats formulējums ir Rīgas dziesmu grāmatā un daudzos citos izdevumos. Arthroīda izlaidums UP lūgšanas variantā varētu būt saistīts ar kādu vācu tradīciju, kas līdztekus otram variantam lietota 16. gs. un agrāk, piem., *van Quade (Tafel des christlichen Lebens* — ap 1480), *von übel (Manuale Curatorum* — 1506), *von Übel* (Cīrihes katehismā — 1525),¹⁴ Tā arī vairākos agrīnajos (1518-1519) Lutera tekstos: *van ubel*; *von ubel*.¹⁵ Varētu domāt arī par runātās latviešu valodas ietekmi.¹⁶ Tomēr uz ticamāku oriģināla ietekmi norāda vācu teksta varianti ne tikai bez artikula, bet arī ar verba bezpriedēkļa formu, piem., *Besunder losze uns van ubel*.¹⁷

Noslēgums: *Aisto thouwa gir tha Walstibe / vnde tas speex vnd tas Goodtch tur muszige* (K). Tēvreizies noslēgums jeb doksologija 1586./87. g. Kurzemes rokasgrāmatā ir atrodams tikai "pirmajā" katehismā. Tā nav Lutera Mazā katehisma latviskojumā, jo arī vācu tradīcijā tā nebija Lutera oriģinālizdevumos. Tāpat Kurzemes dziesmu grāmatā nav šī noslēguma, jo arī Rīgas dievkalpojumu kārtība saglabāja veco tradīciju ar septiņām lūgšanām, no kurām pirmās sešas dziedāja mācītājs, bet septīto atbildēja koris.

¹³ Citos 16. gs. latviešu tēvreizies tulkojumos ir vērojama dažādība skaitļa formas izvēlē: *grecks* — dsk. (Bruno), *gräke* — vsk. (Häzentēters), *parrade* — vsk. (CC), *nozeginu* — vsk. (?) (Grūnavs).

¹⁴ Cohrs 1902: 291-292.

¹⁵ Sonderegger 1976: 418.

¹⁶ Varētu pieņemt, ka latviešu redakcija bez arthroīda ir cēlusies no kāda vecāka varianta, kučā bija arī vietniekvārds *viss*, sal. *no wuisse loyne* (Grūnavs), *no wyssem Jounem* (Bruno), *nu wusse loune* (Häzentēters), vienkārši izlaižot *visa*, pēc teksta pieskaņošanas Lutera tradīcijai.

¹⁷ Sonderegger 1976: 418.

Noslēguma formula, kas ņemta no MT 6, 13 grieķu oriģināla (tās nav Vulgātā) un ievietota Lutera Jaunās Derības tulkojumā,¹⁸ pievienota vairākos reformācijas laika katehismos, piem., Hansa Gerharta *Schöne Frag und Antwort* (1525), Johana Badera *Gesprächbüchlein* (1526), Sengallenas katehismā (1526) un citos:¹⁹ *Denn dein ist das Reich und die Kraft und die Herrlichkeit in Ewigkeit*. Arī Lutera Mazā katehisma vēlākos neautorizētos 16. gs. izdevumos reizēm ir pievienota doksologija, kas laika gaitā kļuva par tradicionālu.

Tēvreizies teksti Kurzemes rokasgrāmatā tāpat ir pakāpeniski rediģēti. Katehisma variants jau ir tuvs Lutera Mazā katehisma vācu tekstam un īpaši tā lejasvācu izdevumiem (5. lūgšana), no kā arī tulkots latviešu Mazā katehisma teksts. Vienlaikus saglabājas droša Rīgas tradīcijas ietekme 2. lūgšanā. Pilnīgi skaidra nav ievadformulas cilme. Vispēdīgi šis tēvreizies tulkojums ir papildināts ar noslēguma formulu, kas visticamāk nav izdarīts agrāk par 16. gs. vidu.

Dziesmu grāmatā iespiestā tēvreizies versija ir vēl tuvāka Rīgas tradīcijai, jo arī 3. lūgšanā saskan ar Rīgas vācu dziesmu grāmatas versiju. Pēc šīs tradīcijas tulkojumam nav arī nobeiguma formulas. Abu latviskojumu sākotnējais variants var būt cēlies Rīgā drīz pēc reformācijas aizsākšanās 16. gs. divdesmitajos gados. Senākas tekstuālas iezīmes šais tulkojumos nevar droši pierādīt, lai gan ievadā un 7. lūgšanā tās nav izslēdzamas.

§2. Svētā kristība.

Kristības iestādīšanas vārdi par katehētiskās mācības elementu kļūst tikai līdz ar reformāciju. Pirmo reizi tie kopā ar pārējiem kristietības mācības gabaliem ir ievietoti 1525. g. *Bökeschen* lejasvācu izdevumā.²⁰ Pēc tam tie parādās arī citos katehismos un stabilu formu iegūst ar Lutera Mazā katehisma plakātizdevumu iznākšanu 1529. g. Visi šī laika vācu teksti balstās uz Lutera Jaunās Derības tulkuma fragmentiem: Mt 28, 19 un Mk 16, 16 apvienojuma.²¹ Atšķirība ir tikai fragmentu apjomā. Dažos katehismos tie ir īsāki, piem., *Bökeschen* tikai Mk 16, 16, citos garāki, piem., Cvikavas Lutera katehisma apstrādājumā vēl arī Jņ 3, 5 un sek. Latviešu teksta izcelsmes

¹⁸ Sonderegger 1976: 419.

¹⁹ Cohrs 1902: 291-293.

²⁰ Weismann 1990: 5, Cohrs 1902: 284-287.

²¹ Cohrs 1902: 308.

skaidrošanai ir jāņem vērā galvenokārt teksta apjoms. 1586. g. izdevumā turklāt ir divi teksta varianti — viens "pirmajā" katehismā (K 1), otrs — Lutera Mazā katehisma tulkojumā (K 2).

Ievadvārdi: *Musse Kunx JEsus Christus szatcy vsz szouwems Maetceklems* (K 1). Lutera Mazā katehisma tulkojumā šādu ievadvārdu nav. Šo formulu nav gadījies redzēt arī citos vācu katehismos, tomēr tā ir 1545. g. izdotajā pirmajā un otrajā prūšu katehismā gan vācu, gan prūšu tekstā: *Vnser herr Christus sprach zu seynen jüנגern; Nuson Rekis Christus bela prey swaians maldaisins* (I 10-11).

Uz Mt 28, 19 balstītais teksts: *Eythe exkan tho wuesse Passoule / vnde maczeth wuesses loudes / vnde Crustyeth tös exkan to Warde to Thewe / vnde to Dhele / vnde to Sweete Garre* (K 1), *Eyet / exkan wuesse Passoule / maetcezh wuesses loudes / Vnde Chrustyet thös / exkan to Wärde to Thewe / vnde tho Dhele / vnde to sweete Garre* (K 2). "Pirmā" katehisma latviešu teksts tieši atbilst Lutera Mazā katehisma lejasvācu izdevumu redakcijai: *Ghat hen yn de gantzen Werlt / ynnde leret alle Heiden / vnde döpet se yn dem namen des Vaders / vnde des Söns / vnde des hilligen Geistes*. Lutera katehisma tulkojumā šis teksts savukārt ir tuvāks augšvācu versijai ar izlaistu artikulu un bez saikļa: *Gehet hin ynn alle welt / leret alle heiden...* Problemātisks ir tikai leksēmas *loudes* vācu avots. Tā varētu būt tulkota no dažos ārpus Vitembergas izdotos Lutera katehismos un arī Jaunās Derības Mt 28, 19 esošā *Völker*,²² vai arī saīsināta no dažkārt lietotā *Heiden* tulkojuma *pagānu laudis*.²³

Uz Mk 16, 16 balstītais teksts: *Kas tur titcz vnde Crustitcz thope / tas taps sweetcz / Beth kas neetitcz / thope passustcz* (K 1), *Kas thur titcz / vnde chrustytcz thope / thas thope Sweetcz / Beth kas nhe titcz / thas thope paszustcz* (K 2). Abi teksti ir tuvi Lutera Mazā katehisma redakcijai: lv. *Wol der löuet vnde gedofft wert / de wert salich / wol auerst nicht löuet / de wert vordömet*, taču pirmā katehismā

²² Meyer 1929: 21. Arī citos Kurzemes rokasgrāmatas tekstos v. *Volk*, *Völker* tulkots ar *laudis*, piem., *thas gir pemeckleis vnd pestys szouwes loudes* UP 39: 16-17 (: *he hefft besocht vnd erlöset syn volck*); *Beth kad thas tös loudes czyrdeye* EE 53: 5 (: *Da er aber höret das Volck*).

²³ Sal. piem., *Aesto thas taps no dhotz tims paggane loudims* EE 52: 21 (: *Denn er wird vberantwortet werden den Heiden*); *vnde thurret wene labbe buuschenne starpan tems Paggane loudems* EE 117: 19 (: *vnd fueret einen guten wandel vnter den Heiden*).

formulējumā ir nākotnes forma *taps*, kas saskan ar Jaunās Derības Lutera tulkojumu, lietotu arī dažādu autoru katehismu izdevumos: *der wird selig werden*.²⁴ Tomēr otrajā frāzē latviešu tulkojumā abos variantos saglabājas tagadnes forma, kas liecina vismaz par "pirmā" katehisma kristības teksta labošanu, jo šāda laiku sajaukuma (nākotne un tagadne) nav nevienā no redzētajiem vācu izdevumiem.

Pirmā katehisma kristības pamatojuma formulējums tadējādi visumā atbilst Lutera Mazā katehisma lejasvācu izdevumu tekstam, no kā acīmredzot arī tulkots. Nākotnes formas — *taps* lietojums var rādīt tikpat labi sākotnējo versiju, kā arī vēlāku redakciju. Otrā katehisma teksts visdrīzāk ir tas pats tulkojums, kas saskaņots ar kādu Mazā katehisma augšvācu redakciju (lai gan vērojama arī viena morfoloģiska atšķirība — pirmā katehisma imperatīva formas *Eythe* vietā otrajā katehismā lietots *Eyet*). Abiem latviešu tekstiem ir iespējama arī vēl kāda cita avota ietekme (*loudes*). Tekstu sākotnējais tulkojums varētu būt radies 16. gs. trīsdesmito gadu sākumā drīz pēc Lutera Mazā katehisma iznākšanas un vēlāk, pastāvīgi lietojot, nedaudz rediģēts.

§3. Debesu atslēgas jeb Grēku piedošana.

Šis katehisma mācības gabals, kas 1586. g. "pirmajā" katehismā ievietots ceturtā galvas gabala ietvaros aiz kristības iestādīšanas vārdiem, nav radies no Lutera rokas. Tā sākumi nāk no ievērojamā Nirnbergas teologa Andreasa Oziandera (*Osiander*). Tieši viņš 1530. g. savā Nirnbergas baznīcas nolikuma uzmetumā pirmo reizi kā pēdējo, sesto mācības gabalu pievieno: *Von schlusseln der kirchn oder gwallt, zu pinden oder zu enpinden von sunden*.²⁵ Ozianders arī turpmākos savos darbos ir nepārprotami skaidrojis, ka viņš atzīst trīs sakramentus: līdzās kristībai un Svētajam vakarēdienam arī varu piedot vai nepiedot grēkus.²⁶ 1531. g. Nirnbergā tiek izdota neliela grāmatiņa *Ein kurtzer begriff der hauptstück, so in den catechismum, das ist in die kinderleer, gehören*,²⁷ kurā kā pirmais sakraments ievietots: *Vom beruff und amt des worts und der schlussel*. Tas ir teksts no Jņ 20, 22-23, kam nedaudz pārfrāzēta ievadijuma daļa. No

²⁴ Šī redakcija parasta arī jaunākajos Lutera Mazā katehisma izdevumos, sk., piem., Meyer 1929: 22-23.

²⁵ Weismann 1990: 272.

²⁶ Osiander 1981: 336.

²⁷ Osiander 1981: 338-340.

šīs grāmatiņas un arī citiem Oziandera izdevumiem mācības gabals par debesu atslēgām izplatījās arī citu teologu darbos. Tā 1535. g. Johana Brenca (*Brenz*) katehismā kā sestais mācības gabals lasāms *Von den Schlüsseln des Himmelreichs*.²⁸ Šis gabals bieži tiek apvienots ar grēku sūdzēšanas formulām un skaidrojumu. Tā iespāids ir bijis pat tik liels, ka pēc 1546. g. arī daudzos Lutera katehisma izdevumos starp kristības un Svētā vakarēdiena skaidrojumiem ievietots nodalījums *Das Ampt der Schlüssel*.²⁹

Latviešu pirmā katehismā izdevumā mācības gabals: *Von des Himelreichs Schlüssel / oder der Absolution / Johan. 20.* arī atrodas starp kristības un Svētā vakarēdiena sakramentiem, tāpēc domājams tā parādīšanās saistāma ar kādu Lutera Mazā katehisma izdevumu. Tomēr šeit aiz ievadvārdiem: *Jesus szatcy vs szouwims Mātceklims* seko tieši Jaunās Derības citāts no Jņ 20: 21-23: *Mers gir ar yums...* Teksts ir burtisks tulkojums no atbilstošās Lutera Bībeles tulkojuma vietas. Tāpat kā citi mācības gabali tas paskaidrots ar atbildi uz jautājumi: *Ko maetce tu aran thims Wārdims...*

Šī galvas gabala tulkojums ir jaunāks par citiem, īpaši vecajiem trim (baušļu, ticības apliecības un tēvreizes) tekstiem. Visdrīzāk tas varētu būt tulkots un ievietots latviešu katehismā 16. gs. vidū, kad "debess atslēgu amata" skaidrojums bija parādījies arī Lutera Mazā katehisma izdevumos. Tomēr nav izslēgta arī tulkojuma senāka cilme.

§4. Svētais vakarēdiens.

Piektais galvas gabals — Svētā vakarēdiena iestādīšanas vārdi — kā katehisma sastāvdaļa arī tiek ieviests tikai reformācijas laikā, kad reformācijas teologi to līdz ar kristību atzina par sakramentu. Pats iestādīšanas teksta formulējums dažādos katehismu izdevumos ir atšķirīgs. Tas ir saistīts, pirmkārt, ar to, ka šis teksts balstās uz četriem nedaudz atšķirīgiem Jaunās Derības fragmentiem: Mt 26, 26-28, Mk 14, 22-24, Lk 22, 19-20, 1 Kor 11, 23-25. Otrkārt, tā kā šis sakramenta teksts bija jaunizveidots, tā redakcija vēl nebija nostabilizējusies. Pat Lutera laikā no 1523. līdz 1529. g., kad iznāca abi katehismi, bija lietojis vismaz piecus dažādus formulējumus: pirmo — 1523. g. Zaļās ceturtdienas sprediķī; otru — piecos jautājumos dievgaldniekiem, kas

²⁸ Weismann 1990: 271, 692-693.

²⁹ Weismann 1990: 273; Meyer 1929: 24.

sastādīti arī 1523. g.;³⁰ trešo — 1524. g. Zaļās ceturtdienas sprediķī, kas ievietots arī 1525. g. izdotajā *Betbüchlein*; ceturto — 1526. g. izdotajā agendā *Deutsche Messe*; piekto — 1529. g. iznākušajos abos katehismos.³¹ Arī citu autoru katehismos — *Bökeschen* lejasvācu versijā, J. Agrikolas *Kinderzucht*, K. Grētera, J. Brenca u.c. reformācijas laika izdevumos redakcijas vēl ir daļēji atšķirīgas.

Latviešu 1586. g. katehismā abās daļās ir gandrīz vienāds šī mācības gabala teksts.³² Tas pamatā atbilst Lutera Mazā katehisma redakcijai gan augšvācu, gan lejasvācu versijā. Taču vairākās vietās ir redzamas arī atšķirības. Tā divos gadījumos nesakritība ar vācu tekstu vērojama vārdu secībā: *Ta gir manna Mesa / Kattra par yums tope dota*, bet vācu tekstā: *Das ist mein Leib, der fur euch gegeben wird*; lv. *dat ys myn lyff, dath vor yuw gegeuen wert*; *Ta lidtcz arridtczan yeme tas to Bickere*, bet vācu: *Des selben gleichen nahm er auch den kelch*; lv. *Dessüluen geliken nam he ock den Kelck*. Nevienā vācu avotā latviešu tulkojumam atbilstošu vārdu secību nav izdevies pamanīt, tāpēc nav neiespējams, ka šai gadījumā (īpaši pirmajā) teksts ir izmainīts runātās latviešu valodas likumību ietekmē.

Divreiz līdzīgās konstrukcijās lietota prepozīcija *exan*: *to darret exan (exkan K 2) manne pemanneschenne* un *to darreth / czeckarth yuus to czerreth / exan (exkan K 2) manne pemanneschenne*. Tas neatbilst Lutera Mazā katehisma vācu oriģinālam, kur abās reizēs lietota prepozīcija *zu* (lv. *to*): *zu meinem gedechtnis*; lv. *tho myner gedechtenisse*, kas latviski parasti tulkota ar *pie*. Tomēr vienā avotā — Lutera *Fünf Fragen* (sastādīts 1523. g., zināmi izdevumi no divdesmito gadu beigām) parādās latviešu tulkojumam tuvāks prepozīcijas lietojums: *Das thut in meinem Gedächtnis*; lv. *Dat doet ynn myner gedechtenisse*.³³

Frāze: *katters par yums / vnde par doudtczems* *Isledtcz tope* ir garāka nekā atbilstošā vieta Lutera Mazā katehisma oriģinālā: *das für euch vergossen wird*. Teksta paplašinājums, kas balstās uz Mt 26, 28 un Mk 14, 24 ir tikai vienā no Lutera sastādītajiem katehētiskajiem

³⁰ Tie gan laikam nav tieši piedēvējami Lutera rokai — Luther WA 30/1: 564-565.

³¹ Cohrs 1902: 308-311.

³² Saikļa *vnd* izlaidums K 1 frāzē: *paerlouse to / dōuwe to* pretstatā K 2:

paerlouse to / vnd doeuwe to visticamāk ir tikai nejauss.

³³ Cohrs 1902: 162, 310.

darbiem, tai pašā *Fünf Fragen* : *das da vergossen wirt fur euch und fur viel*; lv. *dat dar vorgaten werdt vor yuw vnde vor vele*, kā arī vairāku citi autoru darbos, kas acīmredzot izmantojuši šo Lutera tekstu.³⁴

Tādējādi 1586. g. latviešu katehismu Svētās kristības iestādīšanas tekstā ir redzami vismaz divi slāņi. Teksta pamats ir tulkots droši vien jau 16. gs. 20. gadu beigās vēl pirms Lutera Mazā katehisma iznākšanas no augšvācu (vai drīzāk lejasvācu) valodā izdotajiem Lutera *Fünf Fragen*.³⁵ Vēlāk, tulkojot Mazo katehismu, šis sākotnējais teksts ir iestrādāts jaunajā redakcijā, tomēr saglabājot divas īpatnības.

§5. 1586. gada "pirmā" katehisma pārējie teksti un šī katehisma izcelsme.

1586. g. latviešu katehisma pirmajā daļā pēc kristīgās mācības pamatgabalū izklāsta un izskaidrojuma seko vēl grēku sūdzēšanas formula un divdesmit jautājumi tiem, kas grib iet pie dievgalda. Šiem abiem tekstiem, diemžēl, pagaidām nav izdevies atrast vācu avotus. Reformācijas darbinieki piešķīra lielu nozīmi tam, kā kristietim sagatavoties Svētā vakarēdiena saņemšanai. Tāpēc tika sastādītas arī grēksūdzes formulas un jautājumi, kuŗos ticīgajiem jāizskaidro, kāpēc viņš vēlas saņemt šo sakramentu. Jau kopš 1529. g. Mazā katehisma izdevumiem arī Lutera pievienoja pamācību grēku sūdzēšanā. Tā ieguva savu galīgo versiju ar 1531. g. izdevumu. Šāda redakcija tulkota latviski otrajā, t.i. īstajā Lutera katehismā.

Dažādās redakcijās radās arī jautājumi dievgaldniekiem. Vistradicionālākajai versijai ir piedēvēts Lutera vārds, tomēr laikam nepamatoti.³⁶ Šie ar Lutera vārdu apzīmētie jautājumi latviešu tulkojumā ir ievietoti 1615. g. izdevuma pirmās daļas nobeigumā. Taču tie divdesmit jautājumi, kas ir 1586. g. Kurzemes rokasgrāmatā, ir daļēji atšķirīgi un nav ar iepriekšējiem tieši saistīti. Tā šīs abas pēdējās "pirmā" latviešu katehisma daļas nav pagaidām iespējams precīzāk datēt, un tās nepalīdz noteikt visa katehisma rašanās laiku.

Apkopojot visu atsevišķo 1586. g. "pirmā" katehisma tekstu analīzi, kļūst skaidrs, ka šai gadījumā nevar runāt par kādu cilmes ziņā vienotu un vienā reizē tulkotu katehismu. Tas ir 16. gs. pirmajā pusē tapis

³⁴ Sk. Cohrs 1902: 310-312.

³⁵ Šie pieci jautājumi latviešu tulkojumā pilnā apjomā ir ievietoti 1615. g. katehisma izdevumā.

³⁶ Luther WA 30/1: 661-662.

īpašs katehisms, kas latviešu luteriskās baznīcas katehētiskā darba praksē ir kļuvis tradicionāls un lietots līdz pat 19. gs. kā Lutera Mazā katehisma ievaddaļa. Tāpat atsevišķu pamatlūgšanu un mācības gabalu formulējumu īpatnības ir saglabājušās pat līdz mūsdienām — ilgāk nekā četrsimt piecdesmit gadu.

Pirmā latviešu katehisma mācības gabalu tekstos redzami divi galvenie ietekmes avoti, kas arī norāda to iespējamo tulkošanas laiku. Pirmkārt, šos tulkojumus ir ietekmējuši 16. gs. divdesmito gadu Vācijas reformācijas darbinieku, vispirms jau Lutera, raksti: baušļu formulējumā manāms Lutera *Kurze Auslegung der zehn Gebote...* (1518) un *Bökeschen vor de Leyen* (pirmais izdevums lejasvācu valodā 1525. g.), ticības apliecības formulējumā — Lutera *Kurze Form der zehn Gebote, des Glaubens. des Vaterunsers* (1520), Svētā vakarēdiena iestādīšanas tekstā — 1523. g. sastādīto un Luteram piedēvēto piecu jautājumu dievgaldniekiem iespaids.

Otrs latviešu tulkojumu iespaidu avots ir Rīgas vācu baznīcas tradīcijas. Tās acīmredzot cēlušās jau pirmsreformācijas laikā un savas īpatnības saglabājušas vismaz vēl visu 16. gs., ko spilgti apliecina tēvreizes un ticības apliecības tekstu savdabība Rīgas lejasvācu dziesmu grāmatas izdevumos. Latviešu izdevumā tas gan mazāk atspoguļojas tieši katehismā — nedaudz tēvreizes formulējumā, varbūt arī dažās neskaidras izcelsmes īpatnībās, bet spilgtāk — tais tekstos, kas lietoti dievkalpojuma laikā kā dziedami gabali un ievietoti 1587. g. Kurzemes dziesmu grāmatā.

Balstoties uz šīm divām avotu grupām, 16. gs. divdesmito gadu vidū un beigās varēja nostabilizēties pirmā Rīgas latviešu evaņģēlisko mācības gabalu tekstu kopa — desmit baušļi, ticības apliecība, tēvreize, iespējams, arī kristības un Svētā vakarēdiena teksti. Taču tādā veidā, kā tie sākotnēji formulēti, tie mūs diemžēl nav sasnieguši, un ja vien nav bijuši iespiesti kādā nelielā grāmatīnā,³⁷ vairs arī nav rekonstruējami savā sākotnējā veidā.

Visus minētos tekstus lietoja dievkalpojumos un katehētiskajā darbā. Pēc Lutera Mazā katehisma iznākšanas tie nokļuva jaunā ietekmē. Tā kā Rīgā pamatvaloda, īpaši baznīcā, bija lejasvācu dialekts, nav pārsteigums, ka latviešu tekstos vērojams noteikts Lutera Mazā katehisma lejasvācu izdevumu (kopš 1529. g.) iespaids. Tas ir īpaši

³⁷ Tēvreize un ticības apliecība kā mises liturģijas sastāvdaļas varētu būt ievietotas avotos minētajā 1525. g. Lībekā konfiscētajā evaņģēliskās mises tekstā.

redzams ticības apliecības pirmā, otrā, piektā, sestā un astotā panta, tēvreizes piektās lūgšanas un kristību tekstos. Mazajam katehismam vispār pieskaņoti arī baušļu un Svētā vakarēdiena iestādīšanas formulējumi. No Lutera darba pārņemts arī viens jautājums un atbilde aiz desmit baušļiem. Par nepārtrauktu "pirmā" latviešu katehisma papildināšanu un rediģēšanu liecina arī ceturtais baušļa noslēgums, kas vācu oriģinālā parādās kopš 1540. g., tātad arī latviski tulkots nav agrāk.

16. gs. trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados pieciem mācības gabaliem pievienoti vēl citi teksti, kuriem pagaidām gan nav zināmi konkrēti avoti. Starp kristības un vakarēdiena vārdiem iesprausts sestais galvas gabals — par debesu valstības atslēgām. Katehisma nobeigumā ievietota grēku sūdzēšanas formula un divdesmit jautājumi dievgaldniekiem. Nav skaidrs arī to jautājumu, kas atrodas aiz katra mācības gabala, rašanās laiks. Nēmot vērā, ka nav redzamas atšķirības starp jautājumu par debesu atslēgām un pārējiem vecākajiem galvas gabaliem, varētu domāt, ka jautājumi latviski tulkoti no kāda mums nezināma avota 16. gs. trīsdesmitajos vai četrdesmitajos gados. Katrā ziņā, ja burtiski ticam 1560. g. Funka vizitācijas protokolam, kas apgalvo, ka Sventājas baznīcas rokrakstu grāmatās katehisms ir bijis "divreiz izskaidrots" (*zweimal ausgelegt*), tad šiem jautājumiem rokrakstā jau bija jābūt.

Jādomā, ka, gatavojot 1586. g. izdevumu iespiešanai, četrus Kurzemes mācītāju komisija arī kaut daļēji rediģēja "pirmā" katehisma tekstu. Cik un ko — diemžēl mēs nevaram pateikt, jo visās rokasgrāmatas daļās ir līdzīga rakstība un morfoloģijas īpatnības, kas neļauj noteikt atsevišķu izdevuma sastāvdaļu vēsturi un sākotnējo savdabību.

Neraugoties uz to, ka latviski bija pārtulkots arī Lutera Mazais katehisms, šis pirmais jau bija tik dziļi iesakņojies latviešu garīgās aprūpes aprītē, ka tika izdots kopā ar Lutera darbu un saglabāja savu nozīmi vēl arī nākamajos gadsimtos.

Avoti

EE — Euangelia und Episteln, aus dem deutschen in vndeutsche Sprache gebracht, so durchs gantze Jar, auff alle Sontage vnd fürnemsten Feste, in den Kirchen des Fürstenthumbs Churlandt vnd Semigallien in Lieffland vor die vndeutschen gelesen werden. Mit der Historien des Leidens, vnd Aufferstehung vnsers HErrn Jesu Christi, aus den vier Euangelisten. Gedruckt zu Königsperg in Preussen, bey Georgen Osterbergem. 1587.

K — Enchiridion. Der kleine Catechismus: Oder Christliche zucht für die gemeinen Pfarhern vnd Prediger auch Hausueter etc. Durch D. Martin. Luther. Nun aber aus dem Deutschen ins vndeutsche gebracht, vnd von wort zu wort, wie es von D. M. Luthero gesetzt, gefasset worden. Gedruckt zu Königsperg bey George Osterbergem Anno M. D. LXXXVI.

UP — Undeutsche Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge, welche in den Kirchen des Fürstenthumbs Churland und Semigallien in Liefflande gesungen werden. Königsperg bey George Osterbergern, 1587. Citēts pēc: Undeutsche Psalmen. Herausgegeben von A. Bezenberger und A. Bielenstein. Mitau, Hamburg, 1886.

Literatūra

Arbusow 1921. — Arbusow, Leonid. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. Leipzig: M. Heinsius Nachfolger.

Cohrs 1902. — Cohrs, Ferdinand. Die evangelischen Katechismusversuche vor Luthers Enchiridion. Bd. 4. Undatierbare Katechismusversuche und Zusammenfassende Darstellung. Berlin: A. Hofmann & Comp.

Draviņš 1959. — Draviņš, Kārlis. Das Ghisbertsche Vaterunser im Verhältnis zu den anderen allerältesten lettischen Texten, "Scando-Slavica", 5, 1959. 7.-18. lpp.

Geffcken 1862. — Geffcken, Johannes. Kirchendienstordnung und Gesang-buch der Stadt Riga nach den ältesten Ausgaben von 1530 flgg. kritisch bearbeitet und mit einer geschichtlichen Einleitung herausgegeben von Johannes Geffcken. Hannover: Carl Rümpler.

Luther WA 30/1. — Luther, Martin. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Bd. 30. Abt. 1. Weimar: H. Böhlau Nachfolger, 1910.

Meyer 1929. — Meyer, Johannes. Luthers kleiner Katechismus. der deutsche Text in seiner geschichtlichen Entwicklung. Berlin: W. de Gruyter.

Osiander 1981. — Osiander, Andreas. Gesamtausgabe. Bd. 4. Schriften und Briefe Mai 1530 bis Ende 1532. Hrsg. von G. Müller und G. Seebass. Gütersloh: Gerd Mohn.

Sonderegger 1976. — Sonderegger, Stefan. Martin Luthers Ringen um den deutschen Vaterunser-Text // Festschrift für Gerhard Cordes zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von F. Debus und J. Hartig. Bd. 2. Sprachwissenschaft. Neumünster: Karl Wachholtz. 403.-425. lpp.

Straubergs 1936. — Straubergs, Jānis. Latviešu rokas grāmatas 350 gadi // Izglītības ministrijas mēnešraksts, V/VI, 1936. 471.-480. lpp.

Vanags 1995. — Vanags, Pēteris. 1586. gada latviešu katechisma tekstu izcelsme, "Baltu filoloģija", Sēj. 5., Rīga, 1995, 52.-62. lpp.

Weismann 1990. — Weismann, Christoph. Die Katechismen des Johannes Brenz. Bd. 1. Die Entstehung-, Text- und Wirkungsgeschichte. Berlin, New York: W. de Gruyter.

Die Entstehung des Katechismus von 1586 Jh. (Vaterunser, Taufe, Vergebung der Sünde, Letztes Abendmahl)

Pēteris Vanags (Rīga).

Der Autor analysiert einige Hauptstücke, die im lettischen Katechismus von 1586 Jh. enthalten sind (u.z. Vaterunser, Formel der Taufe, Vergebung der Sünde, Letztes Abendmahl), und versucht, ihre Quellen festzustellen.